

יוסף יובל טובי

יהדות תימן

כרך שלישי

קבלה ומשיחיות

יוסף יובל טובי

יהדות תימן

כרך שלישי

קבלה ומשיחיות אסופת מאמרים

כרמל • ירושלים

הוצאת האגודה לטיפוח חברה ותרבות

והוצאת כרמל

נתניה-ירושלים תשפ"א

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט, מנהל התרבות

כל הזכויות שמורות

האגודה לטיפוח חברה ותרבות
כיכר העצמאות 11, ת"ד 1515, נתניה 4211501
טלפון: 09-833-1325; פקס: 09-861-4712
www.teman.org.il
hatemanim@gmail.com

עיצוב כריכה: סטודיו דראור
דפוס א. שטרן, ירושלים תשפ"א
מסת"ב 978-965-92796-2-3

פתח דבר

לפנינו הכרך השלישי בסדרת מאמריו המקובצים של פרופ' יוסף יובל טובי. הכרך מחולק לשניים, בהתאם לנושאים המרכזיים: קבלה ומשיחיות בתימן. החלק הראשון, הערוך בסדר כרונולוגי, סובב סביב יחסי ספרות-קבלה, עולמה של הקבלה, יחסי היסטוריה-קבלה. טקסטים מסוימים, שהם כנספחים, עוסקים ממש בעולמה של הקבלה.

בכל הדיונים הללו מתגלה בקיאות רבה, הן בספרות המקורות, הן בספרות המחקר, ואין צריך לומר – מתוך משמעת מחקרית קפדנית. פרופ' טובי הופך אבן על אבן כדי לחתור ככל האפשר ל'אמת' הנכספת. בקיאותו בלשון הערבית ובערבית-היהודית מנגישה לקורא קטעים מרובים מן המקורות – אלה המקורות שהוא נשען עליהם כמצע למחקרו ולבירור העובדות. וכך מתברכים אנו, בליווי של המחבר, בהכרת שדה הספרות מנקודת מבט של היסודות הקבליים המשוקעים בו; וכך נמצינו למדים על מקומה של הקבלה בחייהם של יהודי תימן החל במאה ה"ו ועל דמויות מרכזיות שפעלו אז. מתוך כך, טובי אינו נמנע מהצגת טקסטים שלמים – איגרות או חיבורים – תוך כדי ניתוח לשוני, היסטורי וקבלי.

מקום חשוב, יותר ממחצית החלק הראשון, נודע למאמריו של טובי בתחום הפולמוס הקשה בין מתנגדי הקבלה לבין תומכיה בתימן. בוודאי, טובי אינו הראשון שעסק בכך, אבל היא הנותנת. הוא בדק את המצאי המחקרי שקדם לו ונשען על גילויים חדשים – מה שאיפשר לו להגיע לתובנות מלאות יותר ולמסקנות אחראיות יותר (כדוגמה בלבד, ראו הערה 2 בעמ' 287). בנקודה זו ראוי לברך את המחבר שטרח ויגע להמציא לפנינו מקורות שנעלמו מעיני קודמיו, ואשר יש בהם כדי לגלות נעלמות ולפענח סתומות.

החלק השני מוקדש – כאמור – לנושא המשיחיות בתימן, וכדרכו העקרונית במישור המדעי בחלק הראשון, כן נהג בחלק השני. ברם, בחלק זה מתגלה גם בקיאותו הרבה בספרות האסלאמית – במקורות ובספרות המחקר כאחד, ולא אחת הוא נזקק גם להבחנות בין זרמים תאולוגיים מוסלמיים שונים כדי לברר מקחם של דברים (למשל, עמ' 326, 327, 378 הערה 11). השוואות אלה לעולמו של האסלאם מעלה 'הפתעות' רבות, שצריכות לעמוד לעיני העוסקים בשאלת המשיחיות היהודית. הנה, למשל, מתברר שהשאלה המשיחית לא נעדרה מן המחשבה המוסלמית, וכי היו

השפעות הדדיות, כאשר המוסלמית מזינה את המחשבה היהודית וזו – את המוסלמית. תופעה זו ניכרת גם בשדה השירה (ראו עמ' 357).

כך נודעת חשיבות להפרכת הזיקה בין הפעילות השבתאית בתימן לבין הפעילות המשיחית הידועה בשנת תכ"ז, למרות סמיכות הזמנים, תוך כדי קביעה חדמשמעית, שזו האחרונה אינה נובעת מאמונה שבתאית. גם במאמרים אחרים (כגון עמ' 375) יודע המחבר להפריד בין תהליכים שיסודם באידיאולגיה משיחית לבין תהליכים שעיקרם מדיניות כלכלה-חברה או גורם מרכזי אחר (ראו עמ' 376). בהבחנה זו אפשר לשקול הן את טיבן של העליות המשיחיות, כביכול, לארץ ישראל, הן את היחס המתון של השלטונות לתופעות 'משיחיות' מסוימות (ראו עמ' 377, 382).

דברים שאמרנו כאן אינם מכוונים לרשום את כל חידושי המחבר העולים מן המאמרים המקובצים, שכן תקצר היריעה, אלא להצביע על כיווני מחקריו ועל דרכו המדעית. כמובן, בקיאות רבה בתחומי יסוד שונים עשויה להשביח את המקח. ובכלל זה יש לציין, שאין המחבר ירא מביקורת כלפי מחקרים בני זמנו, הנעשית מתוך כבוד, לנוכח ממצאים רחבים המוצעים על ידו.

במיוחד ראוי לשבח את פרופ' טובי על כתיבתו הבהירה ולשונו הנקייה, העשויות להנגיש את הכרך לקהל רחב של שוחרי דעת, ולא רק מבני עדת תימן. ועם זאת, יפה ששימר את ההגייה התימנית המקורית.

ראוי למחבר להשתבח בסחורתו ולברך על המוגמר, וראוי לקוראים להודות למחבר על השולחן הדשן שערך לפניהם. ובוודאי, אין זה סוף הדרך ונצפה לבאות.

ירושלים עיה"ק

פרופ' (אמריטוס) משה חלמיש

מנחם-אב תש"ף

תוכן העניינים

5	פרופ' משה חלמיש, פתח דבר
	חלק ראשון: קבלה
	פרק ראשון
11	'מריבת העגל והזובח' ו'משל על התרנגול' לרבי דוד בן ישע הלוי רעיון קבלי בפרודיות חרוזות
	פרק שני
29	יסודות קבליים בפיוטי רבי זכריה אלצ'אהרי
	פרק שלישי
41	רבי יצחק וְנָה והתחזקות העיסוק בקבלה בתימן
47	נספח: 'תיקון סדר השכמת הקריאה בלילה' לרבי יצחק וְנָה
	פרק רביעי
61	'שער השמים' לרבי יצחק וְנָה
	פרק חמישי
101	הסתייגותו של רבי יחיה בן רבי דוד משרקי (מזרחי) מספר הזוהר ומספרי הקבלה כמקור לפסיקה הלכתית
	פרק שישי
113	תנועת 'דורדעה' מתימן וביקורתו של רבי משה צארום על מנהגי הקבלה נספח א: תשובת רבי משה צארום
131	על חזרת המלים 'ה' אלהיכם אמת' בסוף קריאת שמע
157	נספח ב: איגרת רבי יחיא נחום לרבי יחיא יצחק
	פרק שביעי
165	הדים לויכוח על הקבלה בס' עץ החיים לר' סעדיה נדאף (צנעא, תרפ"ו)
	פרק שמיני
183	מי חיבר את ספר 'אמונת ה'?"

	פרק תשיעי
201	לתולדות הפולמוס על הקבלה בקרב הקהילה התימנית בארץ ישראל
	פרק עשירי
235	על ספרות הקבלה בתימן

חלק שני: משיחיות

	פרק ראשון
241	חזיונות אחרית הימים בספרות יהודי תימן
252	נספח: חזיונות חדשים על אחרית הימים
	פרק שני
269	מאורעות תכ"ז בתימן: תנועה שבתאית או פעילות משיחית מקומית?
	פרק שלישי
287	הכרוניקה של סעדיה בן דוד הלוי אלחמאמי על גזרת העטרות (תכ"ז/1667)
	פרק רביעי
	הפעילות המשיחית בקרב יהודי תימן
297	וחוות הדעת של חכמי האסלאם על שאלת גירושם מתימן
	פרק חמישי
333	תעודה חדשה לתולדות שני משיחי השקר שֶׁכָּר פְּחִיל
	פרק שישי
357	שריד מדיואן יוסף עובדיה: מבשר הגאולה האחרון בתימן
	פרק שביעי
	העליות מתימן: עליות משיחיות, האמנם?
375	איגרת יהודי מתימן לאחיו יצחק צברי בירושלים (תר"ן/1890)
	פרק שמיני
399	יחס השלטון המוסלמי בתימן לתנועות המשיחיות היהודיות
	פרק תשיעי
421	מחקר מקיף חדש על הפעילות המשיחית בתימן במאה הי"ב
429	מקורות המאמרים
431	מפתח כללי
450	מפתח השירים